

Lengyel György

gyorgy.lengyel@uni-corvinus.hu

Miként a könyveknek, a folyóiratoknak is megvan a maguk sorsa. Indításuknak lehetnek olykor elméleti, olykor világnézeti, olykor pedig banális hétköznapi indokai. A *Szociológiai Szemle* létrehozása emlékezetem szerint ez utóbbi okokból vált szükségessé, mivel elődje, a *Szociológia* olyan késedelmesen jelent meg, hogy tudománytörténeti kuriózumként nem csupán összevont számokkal, hanem összevont évfolyamokkal igyekezett a késést behozni. Elméleti és világnézeti elhatárolódást ebben a vonatkozásban nemigen követelt senki, mivel a *Szociológia* a lehetőségekhez mérten nyitott volt. Legjobb írásai – rám különösen Kemény István, Márkus István, Laki Mihály, Angelusz és Tardos egy-egy írása gyakorolt ösztönző hatást – empirikusan megalapozott, ideológiamentes, problémaérzékeny darabok voltak. Igaz, más szakmai lapokkal együtt 1973-ban közölnie kellett azt a pártállásfoglalást, amelyben megbélyegezték egyes „társadalomkutatók antimarxista nézeteit”, egyebek közt Hegedüs Andrásét is, akinek kulcsszerepe volt a *hazai szociológia* újraindításában. Ezt azonban mindenki külső kényszerként, a szakmára nehezedő hatalmi nyomásként értelmezte, s nem a folyóirat számlájára írta. Mindenki, írom, mert ennek ellenkezőjét se nyilvános, se privát szakmai beszélgetésekben senkitől nem hallottam. Ettől még a valóság lehetett árnyaltabb. Valakiknek végtére is meg kellett írniuk azt az állásfoglalást is. De mit tehettek volna az akkori szerkesztők a közlés ellen? Lemondanak? Úgy tudom, volt, aki megtette, s ha így volt, azt máig becsülendő gesztusnak gondolom. Akik azonban maradtak, azok nyilván az elé a választás elé kerültek, hogy vagy közlik az állásfoglalást, vagy a szakmának nem lesz lapja. Mai szemmel ez a választás brutálisan egyszerűnek tűnik. Hol vagyunk még az olyan komplikáltabb esetektől, hogy egy lap azért nem jelenhet meg, mert elfogyott a támogatás, a szerkesztők nem nyertek a pályázatokon, vagy éppen állás nélkül vannak. Egy szakmának kell, hogy legyenek nyilvános fórumai. Olyanok is, amelyek a tudományos minőséget szavatolják, s olyanok is, amelyek a szakmai eredményeket a szélesebb közönség felé közvetítik.

Elég az hozzá, hogy bár indulása a rendszerváltás idejére esett, a *Szociológiai Szemle* létrehozását inkább praktikus, mint elvi okok magyarázták: legyen a szakmának egy színvonalas, rendszeresen megjelenő lapja. Ennek legmegfele-

lőbb keretét a Szociológiai Társaság kínálkozott, ami tágabb volt az akadémiai közegnél, s az volt a célja, hogy a szakma egészét lefedje. A szervezés bizonyára több szálon zajlott. Végül is Cseh-Szombathy László, a Társaság akkori elnöke, aki eleinte a főszerkesztői feladatot is vállalta, felkért a szerkesztői munkára Wessely Annával, Némédi Dénessel és Kovách Imrével együtt. Jómagam a nyolcvanas évek második felétől tagja voltam a *Szociológia* tágabb szerkesztőbizottságának. Oda pedig emlékeim szerint úgy kerültem, hogy valamilyen rendezvényen szóvá tettem a lap megjelenésével kapcsolatos problémákat. A szerkesztők meg úgy érezhették, jobb, ha a rendszeres megjelenéssel kapcsolatos elképzeléseimet a szerkesztőségi üléseken hangoztatom. Ezt tettem a Szemle szerkesztőségi ülésein is, nyomást gyakorolva a mindenkori főszerkesztőre és titkárra. Ez utóbbi mindvégig Heleszta Éva volt, aki a szakmában szinte mindenkiről tudott valamit – valami kedvezőt vagy csípőset – mondani, s akivel többször összekoccantunk a szerkesztőségi munka akadozásai miatt. Én ugyan tőlem telhetően igyekeztem a kötelező tisztelet hangján kritizálni, hiszen diákkorom óta ismertem őt, ő viszont olykor autonómiájában és kompetenciájában érezte joggal sértve magát. Mindketten békülékeny természetűek lévén, ezek a villongások az aktuális probléma megoldásával hamar el is ültek. Egyébként is, eleinte igen sok praktikus feladat adódott, a nyomdai kapcsolatot s a terjesztést kellett szervezni (ez főként Heleszta Éva feladata volt), új designt kialakítani (a szürke csíkos, puritán címlapot – amit aztán, amíg lehetett, védelmeztem – Wessely Anna grafikus ismerőse tervezte), pénzt előteremteni (ebben különösen Kovách Imre volt leleményes). S cikkeket felhajtani, amit eleinte mérsékelt, s később is váltakozó sikerrel, mindannyian műveltünk, csakúgy, mint a beérkezett írások véleményezését.

Cikket találni nem volt könnyű. A konferenciák, különösen a nemzetközi részvétellel zajló konferenciák segítettek ugyan, ám a szakmát mégiscsak átlengte a szóbeliség hagyománya. Nem annyira írásaik, mint inkább hozzászólásaik révén ismerték és ismerték el egymást a kollégák. Jól megmondani valamit úgyszólván többet ért, mint jól megírni, s így adódott, hogy a rendszerváltással nemigen bújtak elő fontos kéziratok az íróasztalfiókokból. Ha tehát utóbb a cikkek sorában tematikus csomópontokat vélünk kirajzolódni, az nem annyira a szerkesztőségi koncepciót tükrözi, nem is ízlések és irányzatok rejtett küzdelmét – lehet persze, hogy ezeket is –, hanem mindenekelőtt inkább azt, hogy az adott terület iránt érdeklődő szerkesztők az átlagosnál szerencsésebbnek bizonyultak az írások kicsalogatásában.

Mi nem a közéleti kérdések megvitatását, nem is a tudománynépszerűsítést, hanem a tudományos eredmények bemutatását tűztük ki célul. Kifejezetten tágabb körre gondoltunk, mint az akadémiai elit, de nem közéleti fórumra, hanem a szakmai teljesítmények bemutatására-ösztönzésére, lett légyen szó akár a fiatalok, akár a vidéki műhelyek, akár a határon túli kollégák bemutatkozásáról. Így aztán megjelentek írások a privatizációról és a taxisblokádról is, s ezek igényes szakmai cikkek voltak. Megjelentek rangos nemzetközi kooperációban készült komparatív elemzések a rendszerváltásról, s megjelent Csalog Zsolt előadásának

szövege is a cigányság munkaerő-piaci helyzetéről, amire különösen szívesen emlékszem – lám, engem is kísért a szóbeliség hagyománya. De sokat tanultam Tyekvicska Árpád történet-szociológiai elemzéséből is a nógrádi vasutasok ötvenhatos szerepéről (Benda Gyula hívta föl rá a figyelmet), csakúgy, mint Leveleki Magdolna székesfehérvári esettanulmányából, vagy Bíró A. Zoltánék írásából a székelyföldi vállalkozók motivációiról. Ahogy a PhD-képzés feltételei szigorodtak, megnőtt a fiatalok által benyújtott cikkek aránya. E szerzők egyike-másika utóbb a szerkesztői munkában is kipróbálta magát.

Cseh-Szombathy Lászlótól azt tanulhattuk meg, hogy az ember bizonyos kor után és bizonyos szakmai tapasztalat birtokában olykor egyfajta védőernyő funkciót is el kell, hogy lásson. Valahogy így képzelte ő a szerkesztőségbeli munkát is, mivel az akaratát nem erőltette másokra. Eljárt viszont az érdekünkben, ha el kellett, s emellett pedánsan kijegyzetelte és véleményezte a beérkezett cikkeket. Ő is és Gábor László is kitűnően értettek ahhoz, hogy bátorító kritikákat írjanak, amelyek valóban arra irányultak, hogy javítsanak a cikk minőségén. Gond csupán akkor adódott, ha a megbírált személy már nem szorult bátorításra, mert anélkül is eléggé magabiztos volt. Minél befutottabb volt az illető, Gábor László bírálatai annál sarkosabbra sikeredtek, s akadt olyan szerző is, aki komolyan megorrolt ezért. Tapasztalataim szerint egyébként a bírálatokkal szembeni érzékenység bizonyos mértékig genderspecifikus jelenség (a férfiak érzékenyebbek), növekszik a korrallal és a módszertani jártassággal is, és különös méreteket ölt azoknál a szerzőknél, akik amúgy kritikus minőségükben hajlamosak a vitriolos fogalmazásra.

A peer review-ra való áttérés valóságos ugrást jelentett a professzionalizáció felé, ámbar nem ment minden zökkenő nélkül. Volt, aki a névtelenséget kifogásolta, volt, aki azt mondta, nem szívesen írja le a véleményét, de küldjük el hozzá a szerzőt, majd elmondja neki. Volt, aki attól tartott, hogy az anonim vélemények csak frusztrált acsargást eredményeznek, s volt, aki honoráriumot követelt. Akadt, aki csaknem olyan hosszú bírálatot írt, mint maga a cikk, és olyan is, aki éppolyan tartalmat. S végül növekvő számban voltak, akik olyan tömör, lényeglátó bírálatot írtak, amiből egyértelműen kiderült, javasolják-e a cikk közlését, vagy sem. Ha nem, milyen indokok alapján, s ha közöljük, milyen javításokat kérjünk.

Szerkesztőtársaim közül legnehezebben talán Némedi Dénessel barátkoztam meg, mivel magatartását tartózkodónak és merevnek éreztem. Az is volt valóban, de hozzá kell tennem, minden általam megismert szerepében fair módon járt el, széles olvasottságú volt, és magasra tette a mércét. Szakmatörténeti adalékként talán röviden felidézhetem itt egyik komoly vitánkat. A kilencvenes évek elején egyetemünkön díszdoktorrá avatták John Harsányit. Az ünnepi fogadáson talán én, talán valamelyik tanszéki kollégám elkérte tőle az előadás szövegét a *Szemle* számára. Első szóra odaadta, igen szívélyes volt, amit nem lehet csodálni, hiszen szociológusként kezdte pályáját a negyvenes évek második felében a szélnek eresztett Szalai Sándor-féle tanszéken, Cseh-Szombathy Lászlóval együtt. Nagyon örültem, hogy a cikk hozzánk kerül, hiszen magyar társadalomtudományi folyóirattal addig nemigen esett meg, hogy Nobel-díjas szerző eredeti kéziratát

közölje. A szerkesztőségben elolvasták, és aztán majdnem leestem a székről, mert Dénes azt javasolta, ne közöljük: túlzottan vázlatos, előadás-jellegű, és nincsenek benne eredeti gondolatok. Harsányi tényleg nem ezért az előadásáért kapta a Nobel-díjat, de igen érdekes, tömör meglátásai voltak a döntéseméleti problémákról. Nem tudom, az is megfordult a fejemben, hogy Dénest a paradigmával szembeni averzió motiválhatta, pedig szerkesztőként általában nem volt elfogult. Énbennem mindmáig úgy maradt meg, hogy nem is közöltük az előadás szövegét. Pedig ott van az, megjelent Mészáros József bevezetőjével együtt. Csupán az angol közlés nem jött össze, pedig igencsak növelte volna az olvasottságot. Ehhez hasonló hatása lehetett volna annak a publikálatlan Polányi-kéziratnak is, amire a Széchényi Könyvtárban bukkantam rá. Azt is csak magyarul közölhattuk, ámbár ott a kanadai Polányi-intézet kurátora kötötte ki, hogy angolul nem jelenhet meg.

Dénes bölcsész háttérű volt – ha jól tudom, némettanárként kezdte pályáját –, s így némiképp ódzkodott a matematikai levezetésektől. Egy ízben egy képletekkel megtűzdelt cikk bírálatát azzal igyekezett elhárítani, hogy ebben nem kompetens. Azt javasoltam neki – félve, nehogy kihúzza magát a közös munka alól –, hogy fogja fel úgy, mint egy keresztretjvényt, vagy mint logikus állítások rövidítésjegyzékét. Kötelességtudó ember volt, ezért kétkedve ugyan, de elvitte a cikket. A következő szerkesztőségi ülésen ő is hozzászólt az íráshoz, s hogy érdemben feldolgozta, arról az is tanúskodott, hogy az egyik képletben észrevett egy tévedést.

Tanulságos volt számomra, amikor elkérte egyik cikkemet. Ez bizonyára legyezgette hiúságomat, bár éppen akkor akut cikkhiány volt, s ez valószínűleg vezérmotívuma lehetett a felkérésnek. A cikk megjelent, s ezután két fiatalabb kollégától – mindkettőjük véleményére sokat adok – kritikát kaptam: nem helyes, ha az általam szerkesztett lapban publikálok. Hiába tudtam én a cikkhiányt, meg hogy nem én erőltettem a megjelenést, be kellett látnom, igazuk van. Valamikor a két háború közt voltak szerzők, akik teleírták a lapjukat, de hát változnak az idők, s egyébként is, itt egy szakma egészének lapjáról van szó. A tanulság tehát számomra az, hogy aktív szerkesztő ne publikáljon cikket a lapjában, legfeljebb recenziót vagy híreket, tehát olyan szorgalmi munkát, amit más nem szívesen vállal.

Legemlékezetesebb szerkesztőségi vitám rövid volt, de heves, s utóbb többször gondolkodásra késztetett. A Hegedüs-nekrológok kapcsán váltottam pengét egy amúgy igen higgadt fiatal kollégámmal, de olyan hévvel, hogy mindkettőnk feje belevörösödött. Mondhatnánk, a fiúk és az unokák nézőpontjai ütköztek, bár nem volt közöttünk generációs különbség, csupán tíz-egynéhány év. Ez azonban kellően megágyazott az eltérő nézőpontok miatt adódó félreértéseknek és vitának. Ő nem a megemlékezést, csak a kiemelt figyelmet és a terjedelmet ellenezte, én pedig úgy éreztem, hogy a szakmai jelentőséget vitatja el, s belekeveri a szakmába a politika nézőpontját. A dolog bizonyára bonyolultabb. Nem csupán köz- és magánélet között oszcillálhat érdeklődésünk az aktuális csalódások függvényében, miként Hirschman írja a *Shifting Involvements*-ben (ez is szép gondolat, amit érdemes lenne kipróbálni az értelmiségi közérzet értelmezése során). De a közéleti érdeklődés nézőpontjai is változóak, s attól függően, hogy

mire fókuszálunk, eltérőek lehetnek megítéléseink. Bennem az életút szakmai szakasza rögzült, s különösen az, ahogy a szakmából félreállítva leszámolt korábbi politikusi magatartásával. Vitapartneremet alighanem a szélesebb közéleti perspektívából kirajzolódó kép zavarta, ami akkortájt ugyancsak felerősödött a közbeszédben. Óhatatlanul együtt látta a politikusi és a szakmai múlt szekvenciáit, s az a kérdés merült fel benne, vajon lehet-e új magatartáskódokkal felülírni a régieket? Ő bizonyára azt gondolta, nem. Vagy csak módjával. Én azt gondoltam, hogy igen. Bizonyos mértékig.

Ambicionáltuk, s eleinte ez sikerrel működött is, hogy közöljünk olyan írásokat, amelyek a környező országok szociológiai életéről adnak hírt. A közelség, a közös múlt és sok közös probléma mellett erre ösztönzött annak belátása is, hogy versenyhátrányban vagyunk, s maradunk is mindaddig, amíg csak magunkra figyelünk, vagy – másik szélsőséggént – csak arra, hogy mi történik a nemzetközi szakmai centrumokban. Viszonylag hamar felismertük, hogy a versenyhátrány csökkentéséhez a magunk módján azzal is hozzájárulhatunk, ha fórumot biztosítunk a hazai szakma angol nyelvű megjelenésének. Eleinte – attól függően, hogy éppen mit engedett meg a kassza – egy-egy szám jelent meg angolul, utóbb már inkább kettő.

A kezdet kezdetén, a *Szemle* indulásakor elszakadtunk az Akadémiai Kiadótól, 2001-ben azonban olyan kedvező ajánlatot kaptunk tőlük, hogy az angol nyelvű számok kiadására ismét szövetkeztünk. Azt hiszem, összességében jól tett nekünk ez az együttműködés. Rendszeresen megjelentethettünk két számot évente, s a tördelés, a kiadói professzionizmus tekintetében is javunkra vált az együttműködés. Kiderült, ha a megjelentetésben csúszás van, az általában nem rajtuk múlik. De, mint az együttműködések nagy része, ez a kooperáció sem volt súrlódásmentes. Ők, aligha kárhoztatható módon, üzleti alapokon álltak, mi pedig szakmai alapokon. Őket végső soron a profit érdekelte, minket pedig végső soron a szakmai presztízs. „Végső soron” – írom kétszeresen is, hiszen nagy nyereséget rajtuk nem remélhettek realizálni. Egy viszonylag tisztességesen szerkesztett társadalomtudományi lap azonban tágabb értelemben bizonyára beleillett a portfóliójukba. A szakmai presztízshez pedig a tudományos igazságok közzétételén keresztül vezet az út – gondoltuk mi. Ezt a naiv hitet szerkesztőként nem kellett felfüggesztenünk, de különösebb éleslátás sem kell ahhoz, hogy érzékeljük, a motivációs tényezők közötti viszony bizonyára bonyolultabb. Hírnév többféle van: van szakmai és van közéleti, van szubkulturális és szubkulturákon átívelő, van jó szándékon és van kíméletlenségen alapuló, van hazai és van nemzetközi, s ezek furcsa kombinációi gyakran tisztázatlan viszonyban állnak egymással és a tudományos igazsággal is. Profit és presztízs hosszú távon talán megférnek egymással. Kézenfekvő példák szolgálnak arra, hogy a hírnév kifizetődő lehet, még ha itt és most ütköznek is az üzlet és a szakma képviselőinek érdekei. Mi szerettük volna, ha a cikkek online minél hamarabb, s minél szélesebb körben, lehetőleg ingyen olvashatóvá válnak, mivel úgy gondoltuk, így nő leggyorsabban a lap és a cikkek idézettsége és presztízse. A kiadó inkább ragaszkodott egy üzleti modellhez. Ők va-

lamilyen marketingelképzelés okán szorgalmazták, hogy kiadványaik egységes arculattal jelenjenek meg, hátlapjukon a szerkesztő fényképével és ismertetőikkel, ahogyan ez egyre több nemzetközi kiadványon látható. Mi idegenkedtünk ettől, s úgy gondoltuk, hogy ebben az áradatban az egyszerű külső éppenséggel lehet figyelemfelkeltő is.

Sajátos fintora a sorsnak, hogy a *Szemle* angol kiadása éppen akkor nyerte el az Akadémia IX. osztályától a társadalomtudományi kiadványok nívódíját, amikor a kiadó szerződést bontott velünk; az üzletnek nem volt elég türelme ahhoz, hogy kivárja profit és presztízs hosszú távú összecsiszolódását. Mert hogy hosszú távról van szó, az aligha kétséges. Egyelőre nem csupán a profit, de a nemzetközi presztízs is várat magára, hiszen bekerülni a nemzetközileg jegyzett szakfolyóiratok közé, az küzdelmes feladat. Tettünk efelé lépéseket – a *Sociological Abstracts*, az *EBSCO* voltak talán az elsők –, s utóbb a fiatal szerkesztőkollégák elszántan igyekeztek tágítani a kört. Fontos feladat ez, mivel a lap akkor válik vonzóvá, ha a szerzők impakt faktorokat remélhetnek a közléstől, s akkor lesz olyan a cikkfelhozatal, hogy lehet a legjavát válogatni a termésből. Kell ehhez tömeges szerzői elszánás is – motiválja azt akár a felfedezés közlésének igénye, akár a „publish or perish” kényszere. Ez azt hiszem, inkább csak félig-meddig van meg nálunk.

De szükséges szerkesztőségi elszánás is, ami egyaránt kell hogy irányuljon a potenciális szerzők biztatására, a gyors, szakszerű és méltányos bírálatokra, a rendszeres megjelenésre és a mindenkor friss online jelenlétre. Ez utóbbi jelentősége különösen megnövekedett. Hiszen a szerzők morgolódhatnak az elhúzódo bírálati idő miatt – meg is tették –, ez azonban más, nagyobb presztízsű folyóiratok esetében is előfordul, s legalább van visszacsatolás. A nem olvasók, a hiány visszajelzésére azonban csak esetlegesen számíthatunk. Ha nincs rendszeres, friss online megjelenés, ami a cikkek és kutatási beszámolók legjavát közvetíti, akkor ez talán észrevétlen marad, de az is lehet, hogy van, akit elkedvetlenít, mint a mérsékelt szellemi pezsgés adaléka.